

БИЉАНА С. СОЛЕША¹

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТАМАН ЗА СРПСКУ И КОМПАРАТИВНУ КЊИЖЕВНОСТ

УМЕТНИЧКА СЛИКА БЕОГРАДА У ПРОЗИ СТЕВАНА СРЕМЦА

САЖЕТАК. Предмет истраживања овог рада је уметничка слика Београда у прози Стевана Сремца. У уводном делу рада указано је на друштвено-историјске, економске и културне прилике у Београду крајем XIX века и опште одлике Сремчеве београдске прозе. Интерпретацијом одабраних приповедака са овом тематиком у средишњем делу рада осветљени су топоси укрштања домаћег и страног света, сеоског и градског менталитета, топоси кафана и градске периферије. У раду се разматрају теме Грко-Цинцара у Београду, настанак београдске буржоазије и бирократског система. Дат је осврт на уметничку пројекцију слике о другима и нама, те на слику националних типова. Увидом у критички и сатирички аспект ове прозе, у завршном делу рада открива се да је аутор извесне теме у оквиру београдске прозе са доминантном друштвено-социјалном проблематиком обликовао уметничким поступком без ведрине и хумора по којима је широј читалачкој публици познат.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: београдска проза; опозиција домаће–страно; бирократски систем; национални типови; топоси града.

Српска проза епохе реализма уводи тематику маловарошке и београдске средине нарочито у последњој деценији XIX века. Београдска сложена друштвена структура са наглим друштвеним и политичким променама, мешавина становништва које је при-

---

¹ solasabilja@gmail.com

Рад је примљен 12. априла 2019, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 3. децембра 2019.

стизало из разних крајева нашли су одраз и у приповедној прози Стевана Сремца. Београд, који се већ 70-их година формирао као престоница, културни, уметнички и књижевни центар, у време боравка Стевана Сремца од 1892. године² је град великих културних промена. Мешавина старог и новог била је веома видљива и у односима средине и појединаца. Саставни део друштвених промена био је грађанин, појединац, припадник друштвене групе или личност од имена са традицијом породичног стабла.³ Осим грађанина, постојао је и житељ града, онај ко је у граду присутан само физички, али не и духовно. Он је најчешће скорашњи становник града који је својом делатношћу, начином живљења и понашањем окренут селу. Задржавањем система вредности и погледа на живот и свет које је понео са села, он је успоравао прилагођавање грађанском начину живота (Perišić, 2000, стр. 109).

Сремац се у Београду кретао у друштву писаца, глумаца, новинара и боема који су се највише окупљали у тада познатој кафани „Дарданели“. Волео је и мале, забачене кафане у којима се срећу обични људи, прости паланачки свет, ситни трговци, занатлије. Уметничку слику овог интересантног раздобља у животу београдске чаршије Сремац је дао у многим својим приповеткама. Приказао је београдски стари трговачки свет, ситну дуржоазију, периферију. Галерију типова Сремчеве београдске прозе чине практиканти, артиљеријски поднаредници, адвокати, одације свију могућих надлештава, војни бандисти, молери, механције, пандури, Цигани. Сремац воли да описује она прљава дуга дворишта у сиротињским квартовима београдским, где се сруче све народности и сви занати. „Сремчев Београд, то је Београд кафана, пијаца, вашара, улице, станова од собе и кујне, у којима се, као у мравињаку, гложи и забавља 'мали свет'“ (Скерлић, 1966, стр.

² Сремац након службовања у Нишу и Пироту ради као професор Треће мушке гимназије у Београду.

³ Британски публицист и издавач Херберт Вивијен је путујући по Србији у то време забележио: „Београдско друштво сачињава углавном круг око двора, дипломирани кор, неколико министарских породица, официра и пензионисаних дипломата, а и нешто мало других становника који су случајно европеизирани. У Србији од аристократије није остало ништа. [...] Нове племићке титуле се не додељују, и уопште је реткост да се било шта сматра поносом због порекла. Један од најшармантнијих коњићких официра кога сам срео, био је син главног куvara краља Милана, а начелник града Ниша рекао ми је да се он и његови пријатељи поносе чињеницом што су синови сељака, а ипак знају да добро говоре француски и да се понашају као центлмени“ (Вивијен, 1996, стр. 211–212).

190). Проблем природе простора као једно од суштинских питања човековог постојања привлачи истраживаче од давнина. Човек, тумачећи простор и људе око себе, размишљајући о садашњости и будућности одговоре најчешће тражи у искуству наталоженом у прошлости (Лазих, 2012, стр. 167–168). У Сремчевим београдским приповеткама су „разне историје, али исти људи“ (Кашанин, 1968, стр. 241). У овом раду дајемо посебан осврт на уметничку слику Београда у приповеткама „Кир-Герас“, „Чесна старина!“, „Погрешно експедован аманет“, „Пазар за старо“, „У трамвају“, „Малер“, „Политички мученик“ и роману *Вукадин*.

Уметничка слика Београда у Сремчевој прози је широка, богата ликовима и историјама људских живота из средине малих људи, чије су амбиције, тежње, наде, посртања, падања и уздицања врло рељефно представљени.⁴ Упадљиво субјективан, Сремац је своју пристрасност отворено показивао сликајући подједнако себи симпатичне и антипатичне ликове са циљем да што верније, духовитије и занимљивије представи безимене људске нарави урођене у анонимност и свакодневицу (Пантић, 1999, стр. 20). Сремчева проза не захвата друштво у тоталитету, већ обични узорак који не захтева потребу за украшавањем. У приповедању се открива необични дар запажања, издвајања и представљања типичног за средину или читав слој људи. Начин излагања, организација прозне грађе и природна динамика приче су код Сремца јединствени. Уочљиво је у појединим приповеткама присуство пишневог гласа, те је ауторски приповедач најдинамичније, најживље лице које ироничним коментарима отвара, преусмерава и враћа причу чинећи је ауторефлексивном. У обликовању хронотопа града, Сремац посебно издваја топос куће и породице, укрштање сеоског и градског менталитета (*Вукадин*, „Кир-Герас“, „Погрешно експедован аманет“), домаћег и страног света, топосе градских кафана, градске периферије („Кир-Герас“, „Пазар за старо“, „У трамвају“, „Малер“), чаршије и ћифтинског ментали-

⁴ Сфера приватног у српској реалистичкој литератури се провлачила кроз неколико културних модела, истиче Драгана Вукићевић у огледу „Приватни живот у огледалу реалистичке књижевности“ наглашавајући да се „у прози Стевана Сремца укрштају културни модели у синкретичким спојевима оријентално, патријархално и фолклорно патријархално. Контраст се најчешће постиже на временској линији старо-ново. У овој прози су идеализовани културни модели са традицијом, док су модерни, урбани, западноевропски карикирани“ (Вукићевић, 2006, стр. 464).

тета (Вукагин, „Кир-Герас“, „Чесна старина!“) (Максимовић, 2012, стр. 106).

Приповетку *Кир-Герас* одликују широка тематика, свеобухватно представљени лик, типичност карактера и средине. Радња обухвата време још увек примитивне трговине у Београду, када се трговало и позајмљивало на реч, у четири ока, без банковних кредита и меница, када се веровало да се крајњим одрицањем од удобнијег живота може стећи капитал. Сукобљени крајем XIX века са новинама у пословању, финансирању и кредитовању путем банака, неповерљиви према свему новом, најчешће су пропадали или проводили остатак живота веома скромно и сиромашно. Сремац у овој приповеци обрађује и грчко-цинцарску тему, приказујући породични живот и поступну асимилацију једне типичне београдске грчко-цинцарске породице.⁵

Сремчев Цинцарин има све мане које се приписују Цинцарима: тврдицлук, склоност преварама у трговини, неповерљивост, конзервативност, али и врлине попут стрпљења, истрајности, смисла за темељни, дуготрајни и мукотрпни рад. Аутор прати свог јунака кроз детињство, шегртовање, мучење и борбу за име и углед, невоље са синовима који нису кренули очевим путем, његов трговачки слом и изненадни, поновни успон. Веома вешто је обликован однос између оца, поноситог на своје грчко-цинцарско порекло и већ асимилираних синова са типичним особинама српског менталитета којима се отац увек подсмевао.

Сремац у лику кир Гераса представља посебни тип трговаца, прекомерених штедиша, које је, неспремне за новине, друштвени и економски развитак потпуно потиснуо из трговачког света. Герас Паскалис је представник једне етничке и сталешке групе смештене на одређеном географском простору у одређеном историјском времену (Radin, 1986, стр. 39). Овом причом шири се тематика питањем настајања српске, односно београдске буржоазије у одређеном историјском раздобљу. „Кир-Герас“ једна је од ретких, уметничких документација тог друштвеног процеса (Вићенов, 1951, стр. 17). У позадини догађаја је цинцарско-грчка средина, њихова схватања, надања, разочарања, обичаји, навике и тежње. Ликовима кир Герасових синова указује се на раслојавање ситнобуржоаских слојева пред надолазећим капитализмом.

⁵ Након што је кнез Михаило Обреновић добио „кључеве српских градова“ 1867. године, многе цинцарске породице су се населиле у Београд (Љубинковић, 2003, стр. 50–53).

Синови раздијају патријархалне оквире одупирући се тежњама оца да одржи патријархалну власт у породици.

Кир Герас, затворен у себе и круг своје породице, не види или одбија да види друштвена кретања и неопходност прилагођавања новинама. Из те чауре покренуће га невоља када постане жртва грамзивости човека из своје класе за чије је васпитање био сам одговоран. Кир Герас није прихватао да неко из његовог круга може да прекрши патријархалне норме и неписано обичајно право. Требало је да то осети на сопственој кожи да би променио уверења. Ново време доносило је нове методе, стари неписани закони били су само сметња. Градећи кир Герасов лик, Сремац нам је дочарао немоћ малограђанства да се отме нужним променама које су се морале следити.

Честа укрштања домаћег и страног света у Сремчевој прози отварају могућност тумачења приповетке као уметничке пројекције специфичне слике о другима и о нама самима. То је видљиво посебно приликом комичног контрастирања и упоређивања српског и цинцарског менталитета, када се упоређују српски и цинцарски трговац (Максимовић, 2012, стр. 108). Када започиње посао српски трговац се задужује и почиње да ради „на велико“, узима радњу у главној улици. Зато што је склон расипништву, постепено пропада и завршава као чувар у новчаном заводу. Грк почиње ситно, штедљиво, марљиво, на периферији града. До дућана у главној улици стиже постепено. На крају, постаје власник акција у заводу у којем је Србин постао чувар. Ова комична опозиција је најјача у поређењу Србина и Грка док певају „херувику“ на литургији. Кир Герасова поучна парабола у славу „елинске мудрости“ наводи да Грк „почни помалко, ниско, па истера на ђунију и сврши песма“, а Србин „почни високо, широко; криви шија, дижи и спушта веће и трепке, гледа у полилеји, у кубе, ама не може да га истера на ђунију, веће крекне... крекне како петал кад прогута маслинку па не може да кукуриче...“.⁶ Судбину кир Гераса Сремац је повезао са борбом грчко-цинцарске мањине за самоодржање и неуспехом да очува свој етнички идентитет и културну традицију. Надмоћна по култури и пословним врлинама, она је осуђена да се утопи у српску већину.

Сремчев став према новом слоју људи тадашњег Београда је са више оштрине приказан у приповеци „Чесна старина!“. Приповетка приказује одређени друштвени тип, београдског новопеченог газду крајем XIX и почетком XX века. Књижевни поступак није типичан за реалистичку приповетку – портрет у којој књи-

жевни лик постаје приповетка сама (Radin, 1986, стр. 97). Нови људи су газде, кућевласници, зајмодавци, индустријалци, који су стицали иметак на све могуће начине. Захваљујући новцу и моћи, које су често осигуравали повезујући се са политичким странкама, охрабрили су се да људе или многе породице малтретирају, понижавају и искоришћавају. Главни јунак приповетке, газда Сибин Сибиновић, у штампи квалификован као „отац сиротиње“, потрудио се да свој животни пут у јавности представи као пример шта могу труд и воља, како „је од сиротог, незнатног сељачета, постао богат, виђен и уважен“. Сибин Сибиновић се везао за, по својој процени, најјачу странку. Остале чланове породице распоредио је по другим странкама, за сваки случај. Сремац портрет газде Сибина представља износећи начине на које три средине, три круга тадашњег друштва, реагују на вест о његовој смрти. У приповеци доминира топос чаршије и ћифтинског менталитета.

Прву средину чине посетиоци кафане „Код пољопривредника“, пензионери и незапослени ловци на чиновничке положаје. Атмосфера кафане испуњена беспосленим светом заправо је мало србијанство, нешколовано чиновништво уских погледа, али са израженим способностима шићарџија. Одавде Сремац преноси вест о Сибиновој смрти у „домаћу штампу“ и чаршију, дакле у јавно мњење. На крају о Сибину говоре обични људи оно што није објављено ни у једним новинама, нити прочитано у посмртним говорима. Гледајући Сибинов живот из различитих углова и перспектива склапа се слика његовог карактера, биографија и портрет. Различита сећања на главног јунака су неповољна. Сви у њему виде лихвара, израбљивача, лакташа, човека ниског морала. Из чаршијских коментара сазнајемо да узрок смрти овог „угледног домаћина“ није болест, нити несрећа, већ обична малограђанска завист због првог комшије који зида још један

⁶ Љубинковић наглашава да Цинцари међу обичним становништвом у српским варошима нису били омиљени: „обично, просечно имућно и сиромашно варошко становништво замерало им је што је пословање чаршије било под њиховом контролом, махом у њиховим рукама. Завидели су им на имућу, на пословној вештини, на штедљивости и међусобној повезаности. У њиховој свести појам Цинцарин означавао је неповољну националну припадност. С друге стране, марљивошћу, систематичношћу, штедљивошћу образовањем – Цинцари су се наметали срединама у којима су живели. Некоји међу њима, уграђујући властити живот у будућност потомака у српску државу – посрбљавали су своја имена. За многе Цинцаре савременици нису знали да нису Срби“ (Љубинковић, 2003, стр. 52).

спрат на кући, те његова остаје мања. Иронични коментари присутних у кафани „Код пољопривредника“ откривају да „угледни домаћин“ није своје богатство стекао толико вредноћом и марљивошћу, како у штампи пише, већ израбљивањем и лихварством. Сами чин сахране дочаран је гротескно. Присутни се разговарају, смеју и шале, заборављајући повод окупљања. О покојнику би требало да говоре све најбоље, али је речи похвале немогуће изговарати, јер у њему није било ничег доброг. Казивање Перке „вешерке“, којој је Сибин био станодавац, у потпуности открива његов лик, те се у насловној синтагми „чесна старина“ препознају иронија и цинизам. Приповетка је испричана више у иронично-подругљивом него комичном тону (Пантић, 1999, стр. 17) и припада Сремчевим критичко-сатиричким приповеткама. Главни јунак није приказан са симпатијама, ауторски глас је нескривено циничан и по томе је она веома блиска *Вукадину*.

Бирократски систем, менталитет и карактере Сремац је посебно представио у *Вукадину*. Дугогодишња бирократска владавина и учвршћене позиције ситне трговине у Србији утицале су на стварање посебног психолошког профила код ових друштвених слојева. Патријархални морал човека, који се одвајао од сеоске средине, сукобљавао се са новим моралом и нормама друштвеног поретка. У роману *Вукадин* кроз животни пут, карактер и менталитет главног јунака, дата је уметничка слика прилика у тадашњој Србији које су ломиле патријархална схватања и слика новог менталитета са специфичним животним и друштвеним ставовима. Друштво се брзо богатило грамзивим лакташима, каријеристима спремним на разноврсне подвале који су, не бирајући средства, градили каријеру и материјалну корист. Вукадин „исконски Србин, горштак, динарац“ (Деретић, 2011, стр. 859), дрђанин, мали каријериста, не бира средства како би успео, али не постиже ништа. Он жели успех, али не да би успео у друштву или „освојио Београд“. Његови циљеви ограничени су искључиво жељом да добије неко уносно чиновничко место на коме се мало ради, а много зарађује. Тешки пут од жеље до остварења јунака увек враћа на почетак, који је импресиван. Међутим, у *Вукадину* брзо нестану радиност, воља и одушевљење и зато не може никуда даље од почетка, већ стално мења занимања. Он нема смисла за истрајан и мукотрпан рад (као нпр. кир Герас). Служи се радије лукавством, блефом и преваром. Његов најјачи метод је подвиг, дело изненадно и изузетно, које изазива дивљење лаковерног света, а у ствари прикрива недостатак способности и про-

фесионалности. Вукадин ће се у роману два пута користити подвигом. Први пут када је, да би избегао очеве батине, побегао од куће, а други, на крају романа, када је у циркуској арени укротио магарца Буцефалоса и постао скоро национални јунак. Оно што није могао да добије редовним путем, добијањем указа на службу цариника, добија подвигом. Писац је првим подвигом исмејавао слична „јуначка“ дела која су чинили Вукадинови земљаци, а други подвиг садржи најдубљу истину о нашим наравима и средини, где се мало цене способности, знање и рад. Највећим успесима сматрају се они лако и јефтино постигнути. Дело садржи истину која помаже тумачењу паланачких страсти и ђифтинског менталитета, чиновничких судбина и животне монотоније у чиновничким службама. У епизодама из практикантске каријере главног јунака срећемо се са портретима полуписмених, лукавих и подмуклих чиновника, каријериста.

Лик Вукадина одређен је његовим пореклом и наслеђеном лукавошћу и грамзивошћу, којима се надокнађују недостатак интелигенције и марљивости. Вукадина не оптерећују морални ставови. Њиме руководи нескривена амбиција да се по сваку цену домогне вишег, престижнијег и боље плаћеног друштвеног положаја. Вукадин ће остварити своју жељу, али тек пошто достигне дно нискости и безначајности. У *Вукадину* нема ауторовог разумевања људских слабости, нити благонаклоности на које су читаоци навикли. Јунакове мане су посебно наглашене, а врлине невидљиве. У роману готово да нема позитивног јунака, те главни јунак постиже убедљивост. И његово скромно интелигентно окружење је подмукло, притворно, лењо, егоистично, похлепно. Романом *Вукадин* Сремац упозорава на малограђански дух као производ поремећеног система вредности и као погубну последицу лошег управљања у свим друштвеним областима, што се дешава у оним заједницама у којима не постоји уређено политичко друштво већ самовоља појединаца, која рађа полтронство, а уништава достојанство. Малограђанштина и примитивизам су највеће препреке за остваривање и стабилизовање друштвених вредности (Максимовић, 2012, стр. 112).

Изразити хумор Сремчеве прозе често потискује присутни критички и сатирички аспект, који понекада гневно произилазе из политичких обрачуна или су усмерени на уочавање и уобличавање неких карактеристичних друштвених појава. Није тешко приметити када ауторова сатира улази у основне токове савременог живота или продире у дубље менталне и социјалне слоје-

ве. Када у Сремчевој прози политичар надвлада уметника, доброћудни хумор се губи, а подсмешљиво се трансформише у цинично, понекад мучно исмејавање (Максимовић, 1998, стр. 206). Сремчева сатира разликује три димензије: политичку, у којој се оцртавају ауторови страначки и идеолошки ставови, друштвену, која критикује каријеризам, паланачке нарави и морал и националну, која је мање опажена, али веома важна за интерпретацију Сремчеве прозе, у којој су српске теме, националне теме и карактер Србина веома присутни. Аутор размишља о Србину, упоређује га са другим народима, даје опаске о његовим регионалним особинама. Сремац никад не чини одговорним једног човека за народну судбину, нити шаку људи око њега, него целину (Кашанин, 1968, стр. 22). Сремац у својој прози открива да пут од гуња до газдашког капута престаје да буде пут личног развоја, већ поприма црте и карактеристике општости и открива елементе социјалног и моралног механизма тадашње мрачне реалности Србије.

У *Вукадину* су уочљиви посебни сатирични мотиви: дух чаршије (као дух испразности, злостављања слабијег, хвалисања, нерада), дух напретка (као маска личних или политичких интереса), хајдучки морал у грађанском друштву (Иванић, 1996, стр. 116–117). Вукадин је онај вечити тип на нашим националним просторима, који оличава пандурски менталитет и који опстаје само у атмосфери затрованој међусобним људским мржњама и ситним амбицијама.

Могућа су и тумачења социопсихолошке димензије Сремчевог јунака уколико се *Вукадин* промисли из угла етнопсихолошких истраживања динарског типа и његових посебних варијетета (Јелушић, 1997, стр. 136–137). Роман је сатира лажног епског човека и пародија епског и политички тенденциозног говора. Тип главног јунака је социјално-покрајински одређен тип дрђанин, динарац.⁷ Многобројни и наглашени знаци националног менталитета јављају се у описима Вукадиновог карактера, понашања, говора, те у ироничним опаскама приповедача. Вукадин је епски Србин,

⁷ Запажања Јована Цвијића наводе да: „динарски Срби имају много интелектуалне осетљивости, нарочито инстинкта да осете и поводе, енергије у мислима и нарочито много имагинације; не ретко су склони мистицизму. Њихове су особине веселост и хумор, много таштине, и пргавости и жустрине; несразмерно више држе до своје личности, често су сујетни на свој образ и имају много поноса (који кадшто прелази у охолости)“ (Цвијић, 1991, стр. 262).

он кад хоће да се истакне, говори јужним наречјем, ијекавским, цитира Његоша и народне песме, пева уз гусле. Он је мешавина хајдука и шерета, спој дивљине и површине, неасимиловане цивилизације. Хајдучки темперамент се формирао за време турске владавине, истиче Цвијић, и он се навикао на суровости и усвојио као главну линију понашања потребу да на све начине уништи противнике и непријатеље; тај хајдучки темперамент још дејствује (Цвијић, 1988, стр. 31–32). Хајдучка халапљивост тражи држи скок и успон. Некадашњи друмски хајдук претворио се у законом повлашћеног израбљивача. Његови преци су пушком непосредно отимали од државних установа – њихов потомак то сад чини пером. Нагон је остао исти: променила су се средства. У томе је спољашња, привидна ознака цивилизовања и култивисања. „Под привидним плаштом те промене у човека са каквом-таквом школом, у чиновника и друштвено свесније биће, увек господује сиров нагон несоцијалног пљачкаша“ (Новаковић, 1962, стр. 37–38). Сремац није за оно старо, већ за оно што је цивилизовано, наводи Кашанин. Сремац хоће да Србин буде не довитљив и досетљив, него уман, и не лукав и говорљив, него радан. За њега култура није у напредним идејама, него у разумним поступцима, човек за њега није у говору, него у твору. Насупрот онима који се диве шеретима, он их се ужасава (Кашанин, 1968, стр. 221).

Вукадинов карактер можемо повезати са Цвијићевим описом деформација „динарског човека“.⁸ Јован Деретић наглашава да је Цвијић у „динарском човеку“ видео главног неимара српске историје и творца највећих националних вредности, те да је такав став преовлађивао у читавој нашој друштвеној мисли XIX и XX века. Вукадина можемо схватити као сатиричну пројекцију доминантног националног менталитета и иронично-пародичну антитезу основној традицији националне идеологије (Деретић, 2011, стр. 860).

Специфична уметничка слика Београда дата је и у многим другим приповеткама. Сремац приказује Београд малих људи без угледа и положаја, без великих прохтева, без сјаја и среће са

⁸ Цвијић издваја да је за многе крајеве динарске планинске зоне карактеристична појава врло јаких темперамената, виолентних, силних, огњевитих људи, код којих узрујаност, напони и подвизи могу достићи највишу меру, а правци у којима ће се виолентност изразити зависе од духовних и моралних особина овога темперамента, од „духа времена“, од настројености средине. „Могу се изметнути и у развратне интересције, који не презају ни од каквих подвала и смицалица“ (Цвијић, 1988, стр. 31).

много тешкоћа и брига. Живот на периферији по дворишним становима, у изнајмљеним влажним кућама, собама и по кафанама, приказан је у приповеткама које истичу ауторову моћ опажања детаља и преломних момената. Он је разумео схватање живота људи са којима се сретао или које је посматрао. Разумео је и њихово реаговање на свој и туђе животе, радости и бриге, успоне и падове. Према таквим ликовима Сремац износи нескривену симпатију. „У њима је налазио и видео оно људско па макар било потиснуто овим и оним карактерним особинама, темпераментом, менталитетом или мање или више деформисано на животном путу појединаца. Зато је он у највећем делу ових приповедака хуморист, а не сатиричар и уједно историчар људи чију историју нико није писао“ (Vučenov, 1951, стр. 20).

Потпуно аутентичну слику приватног и јавног живота београдске средине представљају топоси градских кафана и градске периферије.⁹ Радње великог броја Сремчевих прича су смештене (у целини или делимично) у кафанама које су током деветнаестог века биле најповлашћеније и најпостојаније место српског културног модела. Кафана је сценски издвојен простор на коме се сусрећу познати и непознати људи. Ту се са саговорницима размењују истините или измишљене новости, истините или вероватне приче, које се уобличавају, дограђују, производе и преносе. Тадашњи друштвени живот, тесни оквири културног и јавног живота, менталитет србијанског човека, који се ретко затвара у круг куће и породице, утицали су на посебан однос према кафанској атмосфери и животу у њој. Сремац је био кафански човек, боем, навикао на кафанску климу, што због личне наклоности, што због погодности да у кафани наилази на разне личности које су касније биле јунаци његових приповедака. То су доброћудни људи, усамљеници, особењаци или добричине весељаци, неостварени људи са социјалне периферије. Њихова животна постигнућа су мала, ретка, краткотрајна, а срећа далека и недостижна. У кафанама се они заједно смеју, радују, пате, сањаре, надају и тугују.

⁹ Драгана Вукићевић истиче да се реалистички јунаци „крећу кроз просторе у којима се социјално испољавају. Типични реалистички хронотопи се одnose на активно доба дана и прометна места. Ентеријери кућа су одређивали делокруг радње јунака и нису откривали интиму јунака, већ су били израз заједничког, социјализованог и неутуђеног простора“ (Вукићевић, 2006, стр. 477).

Приче о пијаницама су чести, рекло би се, омиљени заплети у Сремчевим приповеткама у којима Сремац није критичар који поучава и упозорава, већ све посматра са симпатијама као шаљиве и безазлене ситуације из угла човека који управо воли такав кафански амбијент са периферије. Неки од јунака тих прича кафану воле више од породичног дома као што је случај са јунаком приче „Погрешно експедован аманет“:

„Више је волео кафану него кућу, кафанско него кућевно јело, кафеџику него домаћицу, домине него полезну лектуру, весеље и жагор кафански него тишину и дремеж домаћи, докле није, усавршавајући се тако, дотле дотерао да му је доста било да види механичку лампу и чупавог келнера и мало чиста, празна места, на оној разапетој мушеми за вересију, а сам је себи довољно друштво био, друга друштва није ни тражио“ (Сремац, 2001, стр. 207).

У овој причи аутор нас упознаје са пијаним друштвом у кафани „Код плована“. Њихово весело дружење завршава се комичном заменом јунака, тако што ће друштво уместо пијаног пензионисаног телеграфисте Виће Вићића у његову кућу и његов кревет „експедовати“ другог пијанца. Поред тога прича је интересантна и по Сремчевом импресивном опису Зерека и старог Дорћола:

„Крај шарен и издрпан, па не знаш јели шаренији и издрпанији архитектонски или етнографски... Ту се настанио Грк са обрвама већим од бркова, и бројаницама кратким као мишији реп; Цинцарин са поткресаним и подбријаним са свију страна брковима, где иде и вечно нешто шапуће, мрда уснама, а после задовољно трља руке као човек кад неком добро и на време подвали; ту Јеврејин вечно ужурбан и зверајући на све стране; ту младе Јеврејке иду у буљуцима испод руке, гуркајући се једне о другу; ту старе Јеврејке са залезаним главама као макове махуне; ту Циганин који вечно гледа у земљу преда се, вечно тражи нешто што није изгубио, народ као што се види вредан, али, ето, где нема среће. Ту, даље, Мађари и Мађарице; Швабе које се пропиале, певају песму о Рајни, али им се због наше шљивовице и жупског вина нашег никако не иде из Београда...“ (Сремац, 2001, стр. 203–204).

Београдска периферија је један други, сиромашни и отворени свет који се свакодневно бори против немаштине, за голи опстанак. Једна типична слика живота београдске периферије дата је у причи „Пазар за старо“ која има и породични поднаслов „привредноекономска слика из живота београдских домаћица“. Аутор нам приказује како се роба размењује на једној импровизова-

ној дувљој пијаци у сиромашној београдској четврти. Домаћице су редовно размењивале робу са Циганкама тако што су им давале старе, изношене ствари. Погађале су се, цењкале, свађале, вређале и омаловажавале понуђене ствари. У таквим приликама редовно би дошло до свађе и сукоба тако да су се често морали умешати и „чувари реда“, у овом случају „лепо писарче“. Ова приповетка је једна изванредно жива сцена попут оних из реалног живота. Поред тога у њој аутор иронично пореди београдске домаћице са Циганкама.

Интересантна је слика београдске периферије и у причи „Малер“. Приликом пописа људи и стоке Пописивач, иначе предавач у гимназији, долази у кућу тетке Сидоније да попише људе и стоку. Сидонија се вешто распитује ко је и чиме се бави, да ли је самац, одређујући га за потенцијалног младожењу своје нећаке Емилије. Пришива му дугмад и сече конце са капута и хвали нећаку из Панчева наводећи све њене врлине, способности и мираз. Тетка заказује састанак када ће Пописивач доћи за пописну листу и видети девојку. Тетка и нећака фрау-Емилија га стрпљиво чекају, али он шаље жандарма коме је обећао да ће га частити ако му донесе пописну листу, те теткин покушај да удоми нећаку пропада.

У приповеци „У Трамвају“ Сремац сажето даје колективни портрет Србије свога времена. То је време:

„[...] када је лакомислена сиротиња давала и последњи грош у нади да ће после неког времена хиљаде добити, и кад су грамзиви шпекуланти ударили у формалну трговину с људима као с еспапом неким, кад су почели да осигуравају бабе, и своје и туђе; кад су зетови постали нежнији и пажљивији према бабама својим; кад је дошло бабје време и бабама скочила цена, и оне постале као неки берзански артикал, и као наполеон скакале сваког дана [...]“ (Сремац, 1977, стр. 503).

У овој приповеци два сапутника хвале све што није школовано и што је неписмено у Србији. Они се диве свим српским самоучким људима попут Карађорђа и Вука Караџића. Они ликују што је, ето у Србији један човек, као што је Дамјан пиљар постао министар финансија. Јер „За Србе, изгледа, постаје правило „да му баш оно вреди што није школовано, што је неписмено“. Тај несрећни народ „избаци понешто – па се све чудиш откуд га избаци!“ (Сремац, 1977, стр. 506–507). Приповетка је „једна од оних похвала људске глупости какве у нас нико није умео писати као Сремац“ (Кашанин, 1968, стр. 237). У таквој Србији је могуће да

чиновник са лошим препорукама („Политички мученик“), који је осуђен пошто је проневерио државни новац, затражи поново чиновнички посао када „његови“ буду дошли на власт. Јер, да у влади нису били његови политички противници он не би тако прошао: „нити бих ја био оптужен, нит петљан, нити осуђен, нити одлежао!“ и због тога, тражећи службу чиновника, он тражи да му се упишу у стаж и две године проведене у затвору.

Уметничка слика београдског живота у прози Стевана Сремца пружа увид у друштвено-политичка, социјална, морално-ментална превирања тадашњег Београда. Кроз низ приповедака сагледава се уметничка слика прилика у којима се сламају патријархални односи и схватања под притиском бирократије која је захтевала новог, другачијег човека. С друге стране, слика београдске периферије даје нам исечке једног једноставног, другачијег, сиромашног и отвореног живота малих људи, њихов однос према животу и друштву, менталитет, тешкоће са којима живе, личне судбине. У Сремчевој приповедној слици Београда видимо приватни и јавни живот људи тога доба. Из докумената тога времена не можемо сазнати шта се дешавало у унутрашњем животу ондашњих људи, оно што су доживљавали и преживљавали, њихова реаговања на животне појаве, посрнућа и падања. Сремчева проза омогућава нам да осетимо амбијент градске улице, кафане и дворишта, урбани и рурални свет, свет домаћих и страних људи, њихове етнопсихолошке особине и маловарошке страсти. Тако уметничка реалност постаје и основна представа о минулим временима, просторима и људима.

-
- ЛИТЕРАТУРА Вивијен, Х. (1996). Три пута помаже бог. У: Р. Дамјановић, Н. Томић, С. Ђосић (прир.), *Србиа: српски народ, српска земља, српска духовност у делима савраних аутора* (211–212). Београд: Итака.
- Вукићевић, Д. (2006). Приватни живот у огледалу реалистичке књижевности. У: А. Столић, Н. Макуљевић (прир.), *Приватни животи код Срба у деведнаестом веку од краја осамнаестог века до Првог светског рата* (457–482). Београд: Слио.
- Деретић, Ј. (2011). *Историја српске књижевности*. Зрењанин: SEZAM BOOK.
- Иванић, Д. (1996). *Српски реализам*. Нови Сад: Матица српска.
- Јелушић, С. (1997). Вукадин – семантика интертекстуалности. У: Н. Богдановић (ур.), *Књижевно дело Стивана Сремца – ново читање*, зборник радова (135–140). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ – Универзитет у Нишу и Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета.

- Кашанин, М. (1968). *Судбине и људи*. Београд: Просвета.
- Лазич, Н. (2012). Развој представа о простору и времену у науци о књижевности. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 42 (2), 163–183.
- Љубинковић, Н. (2003). Цинцари у стварању и обликовању чаршије у варошицама и градовима Србије. *Свети речи* 15/16, 50–53.
- Максимовић, Г. (1998). *Маија Сремчевој смијеха*. Ниш: Просвета.
- Максимовић, Г. (2012). Идентитет града у прози Стевана Сремца. *Зборник Маице српске за књижевност и језик*, LX (1), 99–118.
- Новаковић, Б. (1962). *Стеван Сремац*. Београд: Рад.
- Пантић, М. (1999). Приповетке Стевана Сремца – химна свакодневице. У: С. Сремац. *Вукагин и друје њријовейке* (7–20). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Perišić, M. (2000). Gradski život u Srbiji krajem 19. veka. U: F. N. Stiftung (прir.). *Dijalog povjesničara - istoričara* (99–116). Zagreb: Dijalog.
- Radin, A. (1986). *Umetnost pripovedanja Stevana Sremca*. Niš: Gradina.
- Скерлић, Ј. (1966). Стеван Сремац, У: М. Протић. *Епоха реализма* (167–211). Београд: Нолит.
- Сремац, С. (1977). *Вукагин и друје њријовейке*. Београд: Просвета.
- Сремац, С. (2001). *Десет најлепших њрича*. Београд: Лирика.
- Цвијић, Ј. и Андрић, И. (1988). *О балканским њсихичким њијовима*. П. Цацић (прir.). Београд: Просвета.
- Цвијић, Ј. (1991). *Говори и чланци*. Београд: САНУ – Завод за уџбенике и наставна средства.
- Vučenov, D. (1951). Beograd i srbijanska palanka u delima Stevana Sremca. U: S. Sremac. *Izabrane pripovetke* (9–23). Beograd: Jugoslovenska knjiga.

BIJANA S. SOLEŠA

UNIVERSITY OF NIŠ, FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF THE SERBIAN AND COMPARATIVE LITERATURE

SUMMARY

THE PORTRAYAL OF BELGRADE IN THE PROSE OF STEVAN SREMAC

The subject of research is the portrayal of Belgrade in the prose of Stevan Sremac. The introductory part of the paper refers to the socio-historical, economic and cultural circumstances in Belgrade in the late 19th century, as well as general characteristics of the Belgrade prose by Sremac. The interpretation of selected stories with this theme is given in the central part of the work, it highlights the

typical motifs of intertwining of the natives and the immigrants, rural and city mentality, typical motifs of taverns, and the city suburbs. The paper discusses the themes of Greek-Aromanian community in Belgrade, the emergence of the Belgrade bourgeoisie and the bureaucratic system. There is a reflection on the artistic portrayal of others and us, and on the image of national types. An insight into the critical and satirical aspect of this prose, in the final part of his work, reveals that the author created certain topics within the Belgrade prose that deal with predominantly social issues with an artistic process that lacks buoyancy or humour, which Sremac is known for to the wider audience.

KEYWORDS: Belgrade prose; native and foreign; bureaucratic system; national types; urban topoi.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons

Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 |

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).